

<https://doi.org/10.26881/rgtn.2025.01>

SŁOWO OD REDAKTORÓW TOMU

W 2025 r. przypadła 45. rocznica strajku w Stoczni Gdańskiej, który dał początek istotnym przemianom w rzeczywistości społecznej i politycznej Polski i Europy w kolejnych dziesięcioleciach. To w sierpniu 1980 r. rozegrało się jedno z wydarzeń, które ostatecznie doprowadziły do upadku bloku wschodniego. Powstał Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”, natomiast jednocześnie narodziło się coś znacznie większego – ruch społeczny, który miał wpływ na wszystkie sfery życia mieszkańców ówczesnej Polski i inspirował inne środowiska do działań na rzecz wolności. Odbił się w świecie szerokim echem, gdzie podkreślano nie tylko heroizm strajkujących, ale też wskazywano na ich skuteczność, która zmusiła komunistów do podjęcia rozmów z buntownikami.

O znaczeniu ruchu solidarnościowego może również świadczyć jego wpływ na mobilizację społeczeństwa PRL w krótszej perspektywie, tj. kolejnych miesiącach 1980 i 1981 r. aż do wprowadzenia stanu wojennego. Okres tzw. karnawału (nazwa ta bywa kwestionowana ze względu na symboliczne usuwanie konfliktów poza nawias) cechował się istotnym rozwojem inicjatyw i działań niezależnych od sprawującej władzę biurokracji partyjnej. Powstawały kolejne organizacje związkowe i społeczne, rozwijała się pozacenzuralna prasa, organizowano przeglądy muzyczne, teatralne i filmowe z repertuarem, który w poprzednich dekadach nie był możliwy do zaprezentowania. Rozpoczęły się dyskusje nad kondycją polskiej gospodarki, kultury, edukacji, a nawet próby reinterpretacji historii Polski w XX w.

O naturze tytułowego ruchu pisał Alain Touraine w swojej fundamentalnej dla dalszych badań nad tym ruchem książce:

Solidarność jest związkiem zawodowym, ale oczywiście jest również czymś więcej. Jest ruchem robotniczym w fabrykach i dziś stawia czoło represjom właśnie w miejscach pracy. Jest jednak równocześnie ruchem narodowym i formą walki o demokratyzację społeczeństwa. Wielu komentatorów z zewnątrz stara się sprowadzić ten ruch do jednego z jego wymiarów: dla niektórych jest to walka czysto robotnicza, ożywiona ideałami socjalizmu, zniekształconymi czy zaprzepaszczoneymi przez reżimy wywodzące się ze stalinizmu; dla innych jest to kontynuacja powstań z XVIII i XIX wieku, a także Powstania Warszawskiego

z 1944 roku. Inni wreszcie uważają ten ruch za szczególnie bliski dlatego, że jawnie nawiązuje do wzorów demokracji zachodniej, do poszanowania wolności i do pluralizmu różnych ciał politycznych (Touraine, 2010, s. 28).

Francuski badacz ostatecznie uznaje, że wszystkie te podejścia są równie uzasadnione. Solidarność jest według niego „totalnym ruchem społecznym, dążącym do przekształcenia wszystkich dziedzin życia publicznego” (Touraine, 2010, s. 29).

Różnorodność tropów, jakimi podążali kolejni badacze tytułowego ruchu, jest imponująca. Dość przypomnieć pojęcie „samoograniczająca się rewolucja” sformułowane przez Jadwigę Staniszkis, która upatrywała w „Solidarności” „odzyskanie wolności wewnętrznej” (Staniszkis, 2010, s. 10), ale silnie wiązała je również z solidaryzmem jako „obroną tych, którzy nie dawali sobie rady, którzy także dziś nie potrafią skutecznie posługiwać się instrumentarium wolności, ograniczonym tylko wolnością innego” (Staniszkis, 2010, s. 11). David Ost z kolei w pierwszej dekadzie lat XXI w. pisał o klęsce „Solidarności”, odnosząc się do porzucenia przez jej dawnych liderów klasy robotniczej, oddających w ten sposób pole populistycznej prawicy (Ost, 2007).

Również samo pojęcie solidarności wydaje się istotne w perspektywie rzeczywistości społecznej. Bywa często zapominane w dyskursie, jak i praktyce politycznej i ekonomicznej. Szczególnie wyraźnie było to widoczne w okresie transformacji ustrojowej w Polsce, ale także w wielu innych przypadkach, takich jak nierówności rysujące się między globalnym Południem a Północą. Każda hegemonia niesie jednak ze sobą swoje zaprzeczenie i w momentach największych nierówności pojawiają się idee i koncepcje, które odwołując się do poczucia wspólnoty, wzajemnego wsparcia i współodpowiedzialności, mogą prowadzić do istotnych zmian, czego przykładem jest historia „Solidarności”. O uniwersalności tego pojęcia świadczą również obszary badań, w jakich jest ono wykorzystywane. Wydaje się obecne w całym obszarze humanistyki i nauk społecznych, co ilustrują włączone do tomu teksty. Powstały studia pokazujące bogactwo zagadnień badawczych związanych z dziejami ruchu i jego znaczeniem nie tylko w ujęciu lokalnym, ale i szerszym, ogólnopolskim. Również perspektywa chronologiczna jest bardzo szeroka, gdyż odnosi się zarówno do okoliczności narodzin ruchu, jak i do jego wpływu na kształtowanie się różnych postaw w kolejnych dekadach. O wielokierunkowości prowadzonych badań wokół tematyki solidarnościowej świadczą zawarte w tomie artykuły.

Pierwszy tekst, autorstwa Jana Hlebowicza, dotyczy postaci Marka Latoszka i koncepcji Pomorskiego Modelu Obrony Czynnej (PMOC), którego był współtwórcą¹. Latoszek jako socjolog związany z Akademią Medyczną odgrywał istotną rolę w lokalnym środowisku naukowym. Koncepcja PMOC opierała się z kolei na położeniu akcentu na regionalne środowiska w kształtowaniu opozycji politycznej w PRL w odróżnieniu od dominującego w wielu badaniach znaczenia opozycji KOR-owskiej. Autor porównuje

¹ Wspólnie z Lechem Mażewskim i Wojciechem Turkiem.

ją z koncepcją „łańcucha ekwiwalencji” Ernesta Laclaua, a także wskazuje na dalsze możliwe pola badań dla kolejnych badaczy.

W kolejnym artykule Alicja Sadownik podejmuje nietypowy temat, wplatając solidarność w obszar wczesnej edukacji i szukając w nim praktyk solidarnościowych realizowanych w codziennym działaniu. Polem badań autorki jest Przedszkole im. „Panienki z Okienka” w Gdańsku. Oparła je na metodach badań narracyjnych i mozaikowych. W tekście wskazane są formy solidarności doświadczane w przedszkolu – m.in. z lokalnymi wartościami, z dziećmi jako grupą i jako jednostkami, z naturą i z miastem. Rekonstrukcja tych obszarów pozwala autorce uznać, że: „Skarby solidarności nie zostały ani utracone, ani wyparte”, lecz jedynie zmieniły formę.

W sferze edukacji pozostawia czytelnika także kolejny tekst. Jednak jego autorka, Anna Siekierska, osadza swoją narrację w latach 1980–1983 i podejmuje temat wpływu nauczycieli związanych ze środowiskami opozycyjnymi na młodzież szkolną w Gdańsku. Autorka zwraca uwagę na formy aktywności młodzieży, np. samorządy uczniowskie i postulaty reform oświaty. Analizuje również postawy młodzieży szkolnej na podstawie raportu przygotowanego na zlecenie Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Gdańsku, którego wyniki nie były korzystne dla zleceniodawców. Jako wniosek w raporcie wskazuje konieczność pracy ideowo-wychowawczej wykorzystującej program i atrakcyjne metody.

Jan Hlebowicz podejmuje temat *Sytuacji w niezależnych środowiskach młodzieżowych Trójmiasta po strajkach wiosenno-letnich 1988 roku*. Autor analizuje aktywność licznych organizacji, takich jak Federacja Młodzieży Walczącej, Ruch „Wolność i Pokój”, Ruch Społeczeństwa Alternatywnego, a także grup skupionych wokół czasopism. Zwraca uwagę na konflikt pokoleniowy między młodymi działaczami a przedstawicielami starszej generacji opozycjonistów. Podział pokoleniowy przekładał się na strategię dalszych działań. Ruchy młodzieżowe organizowały manifestacje i happeningi, odrzucając możliwość negocjacji z przedstawicielami reżimu. Tymczasem liderzy „starej «Solidarności»” dążyli do porozumienia z władzą i przygotowywali się do możliwej transformacji ustrojowej.

O ile wcześniejsze artykuły odnoszą się do szeroko rozumianego fenomenu solidarności i jego społecznych konsekwencji, o tyle odmienną problematykę podejmuje Zygmunt Barańska w tekście *Ruch naturalny ludności parafii pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny na obszarze Dolnego Miasta i Olszynki w Gdańsku w latach 1947–2018*. Autorka przenosi czytelnika do dwóch gdańskich dzielnic, analizując procesy demograficzne na podstawie ksiąg metrykalnych, które charakteryzuje jako istotne źródło ze względu na ciągłość zapisów oraz powtarzalność zawartych w nich informacji. Dostrzega również ich ograniczenia, wynikające z nieobejmowania całej ludności badanego obszaru oraz braków części danych. Mimo tych niedoskonałości materiał źródłowy pozwolił na przybliżoną charakterystykę procesów demograficznych, które jedynie w niewielkim stopniu odbiegały od trendów obserwowanych w innych częściach regionu.

Zbigniew Cywiński i Ewa Maria Kido skupiają się na budownictwie komunalnym w Gdańsku na podstawie wybranych przykładów z Wrzeszcza. Cywiński wskazuje na sentymentalną motywację w podjęciu tego tematu, ponieważ po rozpoczęciu swoich studiów w połowie XX w. zamieszkiwał w pokoju w takim właśnie mieszkaniu. W tekście zestawione są plany, zdjęcia i ilustracje przedstawiające poszczególne budynki w różnych latach, co ilustruje upływ czasu, który trudno dostrzec w krótkiej perspektywie.

Charakter autobiograficzny ma kolejny tekst autorstwa Zbigniewa Cywińskiego, który rekonstruuje kolejne etapy swojego życia – rozpoczyna od charakterystyki swojej rodziny na tle dziejów II Rzeczypospolitej, II wojny światowej oraz okresu powojennego. Wspomina także etapy pracy na Politechnice Gdańskiej wiążące się z uzyskaniem kolejnych stopni i tytułów naukowych. Szczególnie interesująco opisuje kolejne podróże, które miały charakter zawodowy i pozwalały spojrzeć z szerszej perspektywy na obszar nauki, kultury i przemysłu w odwiedzanych państwach. Artykuł kończy się refleksjami o charakterze uniwersalnym, dotyczącymi natury świata.

Rozmowa Iwony Zając z Anną Miler poświęcona jest miejscu narodzin „Solidarności” ukazanemu z perspektywy kobiet. Rozmówczynie podejmują temat herstorii Stocznii, a także pracy archiwalnej i dokumentacyjnej oraz codzienności stoczniovców i stoczniovczyń, wykraczając poza dominującą narrację o strajkach i przemianach politycznych. Szczególną uwagę poświęcają działalności amatorskich zespołów artystycznych, instytucji kultury funkcjonujących przy Stocznii oraz relacjom między pracą, kulturą i pamięcią społeczną. Rozmowa ukazuje Stocznę Gdańską jako miejsce produkcji, ale również przestrzeń tworzenia więzi społecznych, oddolnej aktywności kulturalnej i indywidualnej ekspresji twórczej.

W *Zapisie seminarium naukowego Gdańskiego Towarzystwa Naukowego i Uniwersytetu Gdańskiego, 22 maja 2025 roku* zawarte są wystąpienia sześciu badaczy prowadzących badania w zakresie odmiennych dziedzin nauki. Klemens Bruski omówił kwestie koronacji królewskich w 1025 r., zwracając szczególną uwagę na ich kontekst historyczny i znaczenie. Tomasz Puzyn rozważał problem sztucznej inteligencji w kontekście ryzyka chemicznego dla człowieka i przyrody. Maria Mendel zarysowała koncepcję „pedagogicznej myśli błękitnej” skupionej na wodzie jako metaforze w relacji człowieka ze środowiskiem naturalnym. Joanna Fac-Beneda jako temat swojego wystąpienia również wybrała wodę, przytaczając dane dotyczące jej właściwości chemicznych, fizycznych oraz znaczenia w innych obszarach życia ludzkiego. Lidia Wolska przedstawiła zagadnienia związane z wpływem zmian klimatycznych na zdrowie człowieka oraz wyzwaniami wynikającymi z konieczności działań mitygacyjnych. Katarzyna Szepietowska zaprezentowała natomiast możliwości wykorzystania mechaniki i medycyny obliczeniowej w leczeniu przepuklin oraz projektowaniu nowoczesnych implantów chirurgicznych.

Ważnym tekstem w kontekście budowania pamięci o Uniwersytecie Gdańskim i jego pracownikach jest biogram autorstwa Józefa Żerki. W artykule autor przedstawia sylwetkę pracownika gdańskiej pedagogiki Andrzeja Płukisa. Rekonstruuje kolejne

etapy rozwoju i kariery zawodowej Płukisa, począwszy od nauki w Fabiankach, we Włocławku i w Bydgoszczy oraz w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Gdańsku, aż po pracę na UG. Badacz skupiał się w swojej pracy przede wszystkim na problematyce pedagogiki społecznej, teorii wychowania oraz opieki nad dzieckiem, szczególnie w kontekście funkcjonowania rodziny, postaw wychowawczych rodziców i systemu opieki nad dziećmi wymagającymi wsparcia. Istotnym obszarem jego zainteresowań były również zagadnienia przemocy wśród dzieci i młodzieży oraz funkcjonowania pogotowi opiekuńczych. Żerko podkreśla nie tylko dorobek naukowy i dydaktyczny badacza, ale również jego zaangażowanie społeczne, działalność organizacyjną oraz opinię cenionego nauczyciela akademickiego i wychowawcy.

Przedostatni artykuł to sprawozdanie z konferencji „Dobry klimat. Środowiska akademickie solidarnie na rzecz ekowspólności”, która odbyła się w Gdańsku 28 listopada 2025 r. Autor – Szymon Gronowski – referuje przebieg wydarzenia poświęconego roli środowisk akademickich, nauki i sztuki w refleksji nad kryzysem klimatycznym oraz budowaniem „ekowspólności”. W tekście są omówione wystąpienia badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe, dyskusje dotyczące humanistyki środowiskowej i edukacji w antropocenie, a także działania artystyczne towarzyszące konferencji. Autor sprawozdania podkreśla, że konferencja stanowiła przestrzeń interdyscyplinarnego dialogu nad relacją człowieka ze środowiskiem naturalnym oraz próbę poszukiwania nowych form odpowiedzialności za społeczeństwo i środowisko.

W ostatnim tekście czytelnik znajdzie recenzję wystawy *Signatures* autorstwa Marii Mendel i Tomasza Szkudlarka. Autorzy odczytują prezentowane w Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku prace jako artystyczny komentarz do najważniejszych problemów współczesności – kryzysu klimatycznego, relacji dominacji oraz odpowiedzialności za wspólny świat. W swoich rozważaniach sięgają do inspiracji myślą Jacques’a Derridy, Jacques’a Rancière’a i Emmanuela Levinasa, koncentrując się na takich pojęciach, jak sygnatura, odpowiedzialność czy wspólność. W recenzji autorzy ukazują wystawę jako przykład sztuki zaangażowanej, która nie ogranicza się do interpretowania rzeczywistości, ale również prowokuje do namysłu nad sposobami współlistnienia ludzi, natury i przestrzeni społecznej.

Bibliografia

- Ost, D. (2007). *Kłęska „Solidarności”. Gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*. Muza.
- Stanisz, J. (2010). *Solidarność jako samograniczająca się rewolucja*. Europejskie Centrum Solidarności.
- Touraine, A. (2010). *Solidarność. Analiza ruchu społecznego 1980–1981*. Europejskie Centrum Solidarności.

ARNOLD KŁONCZYŃSKI

<https://orcid.org/0000-0003-2706-0516>

DOMINIK BIENŃ

<https://orcid.org/0000-0001-7033-8216>